

Шульга А.М.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД НА СОЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНУ ПРИРОДУ ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЩОДО ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальним питанням визначення об'єкта кримінального правопорушення. Теоретичні проблеми розуміння сутності цього елемента складу кримінального правопорушення впливають на практику застосування норми про кримінальну відповідальність. Сьогодення характеризується швидкими змінами соціально-політичної та правової оболонки суспільства. Кримінальне законодавство як складова частина національної правової системи також повинне відповідати таким змінам. Це в тому числі стосується такого елемента правопорушення, як об'єкт.

Він відіграє одну з провідних ролей у процесі встановлення кримінальної відповідальності, виступаючи визначальним елементом складу кримінального правопорушення як єдиної правової підстави такої відповідальності. Водночас розглядаючи питання, пов'язані з функціонуванням цього елемента складу правопорушення, необхідно досліджувати їх через призму об'єкта кримінально-правової охорони. Різноманітність і неоднозначність поглядів на соціально-правову природу об'єкта викликає проблеми під час здійснення кваліфікації кримінального правопорушення.

Земельні ресурси є невіддільною частиною всього природного комплексу – довкілля. Відповідно до статті 14 Конституції України, земля вважається основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Основний закон, з огляду на вирішальне значення земель у всіх сферах людського життя, виділяє землю серед інших об'єктів довкілля. Враховуючи це, земля як основне національне багатство потребує збереження своєї якості й кількості, належного захисту, зокрема правовими засобами. Охорона цього об'єкта природи за допомогою кримінального законодавства спрямована на захист земельних ресурсів від негативних суспільно небезпечних антропогенних і техногенних впливів, збереження родючості ґрунтів, підвищення їхньої продуктивності, використання земельних ресурсів відповідно до їхнього цільового призначення, запобігання забрудненню та пошкодженню земель, шкідливих для життя та елементів здоров'я людини або навколишнього середовища.

Відповідно, правильне визначення об'єкта кримінального правопорушення залежить від напряму кримінально-правової охорони земельних ресурсів або як об'єкта навколишнього середовища, або як об'єкта власності на землю, або як об'єкта сільськогосподарської та лісової діяльності.

Ключові слова: об'єкт кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, склад правопорушення, земельні ресурси, кримінальні правопорушення щодо земельних ресурсів України.

Постановка проблеми. Як наголошується в сучасній кримінально-правовій літературі «проблема об'єкта злочину є наріжним каменем усієї теорії кримінального права» [1, с. 255]. Окрім того, що об'єкт кримінального правопорушення виступає першим елементом складу правопорушення, він ще є критерієм поділу всіх правопорушень на види й підвиди. Для кримінальних правопорушень щодо земельних ресурсів України об'єкт виступає визначальним складником завдяки якому ми відносим цю групу правопорушень до проступків, а також відмежуємо їх від інших видів правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми об'єкта правопорушення було розглянуто в багатьох дослідженнях. Зокрема, окремі аспекти означеного кримінально-правового інституту аналізували такі національні й зарубіжні вчені, як П.П. Андрушко, П.С. Берзін, М.А. Беляєв, Я.М. Брайнін, В.М. Винокуров, В.К. Глістін, Ю.А. Демидов, О.О. Дудоров, М.Д. Дурманов, В.П. Ємельянов, М.І. Загородников, Є.К. Каїржанов, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, В.М. Куц, В.В. Мальцев, А.А. Музика, Б.С. Нікіфоров, Г.П. Новосолов, М.І. Панов, А.А. Піонтковський, С.В. Познишев, В.В. Сташич, М.С. Таганцев,

В.Я. Тацій, А.Н. Трайнін, Є.О. Фролов, М.Д. Шаргородський, Є.В. Фесенко й багато інших вітчизняних та іноземних вчених-правників.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей соціально-юридичної природи об'єкта кримінального правопорушення щодо земельних ресурсів України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед треба зазначити, що до моменту набрання чинності змін до Кримінального кодексу України в частині кримінальних правопорушень, в теорії кримінального права науковому пошуку піддавався саме об'єкт злочину. Тому ми будемо виходити саме з такої термінології.

Цікавий погляд на природу об'єкта злочину пропонує П.П. Андрушко. Він пропонує розглядати об'єкт злочину через призму об'єкта кримінально-правової охорони. Таким об'єктом він вважає ті цінності, які законодавцем беруться під охорону шляхом прийняття кримінально-правової норми, тобто цінності, які потенційно можуть стати об'єктом злочину (злочинного посягання), а це:

а) права, свободи й правоохоронні інтереси фізичних осіб;

б) правоохоронні інтереси юридичних осіб, суспільства (громадські інтереси), територіальних громад, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування та держави;

в) права потерпілих (фізичні та юридичні особи, суспільство й держава);

г) соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі у формі правовідносин у разі їх врегулювання нормами права.

Об'єктом конкретного злочину може бути частина цінностей, які є об'єктом кримінально-правової охорони кримінально-правової норми, а об'єктом «злочинного посягання» є соціальні цінності, цілеспрямоване посягання на які здійснюється шляхом вчинення умисних діянь [2, с. 10]. Слід погодитися з означеною позицією, і надалі будемо дослідження виходячи з нього.

Визначаючи значення об'єкта, В.Я. Тацій влучно зазначає: «Саме об'єкт дозволяє визначити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежовує його від інших суспільно небезпечних посягань» [3, с. 141]. Тобто, об'єкт злочину є тим критерієм, за яким відбувається віднесення конкретного злочину до тієї чи іншої групи. Приміром, ст. 197-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Самовільне зайняття земельної ділянки та само-

вільне будівництво» віднесена до Розділу VI «Злочини проти власності», тому що безпосереднім об'єктом є відносини земельної власності, а ст. 239-1 «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» та ст. 239-2 «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» – до Розділу VIII «Злочини проти довкілля», оскільки об'єктом є нормальний стан довкілля.

Першою теоретичною основою розуміння об'єкта злочину стали міркування Чезаре Беккарія у відомому трактаті «Про злочини та покарання». У ньому він «матеріалізував» об'єкт та визначив його як охоронювану законом реальну цінність – «суспільне благо» [4, с. 228]. Ця теорія дійшла до наших часів але у деяких різних інтерпретаціях. Пізніше з'являється так звана «нормативна» або «нормативістська» теорія об'єкта злочину. Вона стала наслідком проведення значних кодифікаційних робіт в галузі кримінального права наприкінці XIX ст. Її сутність полягала в тому, що злочином визнавалося порушення норми кримінального закону або «непокоря порядку» [5, с. 128; 6, с. 84].

Наукова розробка проблем об'єкта злочину у сучасному розумінні почалася після того, як поняття «склад злочину» перестало мати первинне, процесуальне значення, отримало статус однієї з найважливіших категорій кримінального права [7, с. 3]. Детальна розробка поняття та сутності об'єкта злочину була традиційна та характерна для дореволюційного, радянського і нині – українського кримінального права, на відміну від інших шкіл, зокрема від англосаксонської школи права. Представники дореволюційної юридичної науки, такі, як В.Д. Спасович, А.Ф. Кистяковський, Н.Д. Сергеевський, Н.С. Таганцев, В.М. Хвостів та інші велику увагу приділяли розробці поняття об'єкта злочину, не зважаючи на те, що давали лише його формальне визначення.

Відомий вчений-криміналіст С.В. Познишев вперше у кримінально-правовій літературі висловив думку про те, що «об'єктом злочину є ті конкретні відносини, речі та стан осіб або речей, що охороняються під страхом покарання» [8, с. 133]. У радянській літературі така концепція вперше була розвинута й сформульована у вигляді «об'єкт злочину – суспільні відносини» [9, с. 129, 130]. Надалі цей погляд на об'єкт злочину в цілому підхопили майже усі вчені-правознавці радянського періоду.

У пострадянський період деякі вчені почали займати, так би мовити, перехідну позицію. Зокрема, Є.А. Фролов, будучи прибічником суспільних відносин як об'єкта злочину, вважав,

що інтерес є не елементом суспільних відносин, а лише їх «ядром, змістом», тому поняття «суспільні відносини», «об'єкт кримінально-правової охорони», «соціальна можливість» і «інтерес» можна вважати синонімами [10, с. 21]. Звичайно, таке ствердження не має достатнього обґрунтування. М.Й. Коржанський, взагалі, називав суспільні відносини «суспільними інтересами в дії» [11, с. 18]. Але тут можна зазначити, що він прямо не називав суспільні відносини об'єктом злочину, а швидше, навпаки.

Інші представники науки кримінального права займають позицію категоричної відмови від ідеї «об'єкт злочину – суспільні відносини» [12, с. 52; 13, с. 56; 14, с. 147–151; 15, с. 197–202]. З цим варто погодитись.

Теоретики кримінального права одноставно визнають, що об'єкт злочину – це те, на що посягає особа, яка вчинює злочин. Однак питання про те, чому саме заподіюється або може бути заподіяна шкода у разі вчинення злочину, вже протягом багатьох років залишається дискусійним. У сучасному кримінальному праві України досить ґрунтовні підходи до розробки проблеми об'єкта злочину. Це пов'язано із чинниками, що історично склалися та обумовлені теорією матеріального визначення злочину, яка ґрунтується на визначальній ролі суспільної небезпеки.

На сучасному етапі вивчення об'єкта злочину ми дотримуємося позиції про неможливість застосування якогось одного розуміння об'єкта злочину. Так, залежно від виду злочину об'єктом можуть бути як суспільні відносини у певній сфері, наприклад, відносини власності у крадіжці або ж соціальні цінності у випадку вбивства (у цьому випадку життя є найвищою соціальною цінністю, що охороняється Конституцією України) тощо.

У сучасній кримінально-правовій науці загалом існує чимало цікавих суджень з приводу того, що слід визнавати об'єктом злочину, діаметрально протилежних концепції об'єкта злочину як суспільних відносин. Наприклад, на думку Є.В. Фесенка, об'єкт злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду [16, с. 7]; В.М. Трубников вважав, що об'єктом злочину є соціальна оболонка [17, с. 81–87.]; М.В. Семикін під об'єктом злочину розуміє сферу життєдіяльності людини [18, с. 93]; О.М. Кривуля та В.М. Куц поділяють критичний підхід до розуміння суспільних відносин як об'єкта злочину і вважають, що зазначена філософська категорія є надто високою і тому не придатною задля

визначення об'єкта злочину [19, с. 71]. На думку цих науковців, об'єктом кримінально-правового захисту треба вважати життя, здоров'я, гідність, власність тощо. О.К. Зателєпін вважає об'єктом злочину «соціальну безпеку», а саме стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави [20, с. 31]. П.Л. Фріс зазначає, що об'єктом злочину є суспільні відносини, блага та інтереси, які прийняті під кримінально-правову охорону і яким унаслідок вчинення злочину спричиняється або може бути спричинена шкода [21, с. 69]. Але найбільш сучасною вбачається позиція В.П. Ємельянова, який пропонує визнавати «охоронювані кримінальним законом явища реальної дійсності», оскільки, як суспільні відносини, так і блага, цінності, люди, сфери життєдіяльності людей, права, свободи, інтереси тощо повністю охоплюються таким універсальним поняттям як «явища реальної дійсності (реалії життя, життєві реалії)» [22, с. 258].

Інші науковці вказують на необхідність певної «модернізації» концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», пропонуючи розглядати як такий об'єкт правовідносини, що складаються з приводу реалізації прав та свобод людини та громадянина.

У контексті концепції «об'єкт – суспільні відносини», що стосується злочинів проти довкілля, до яких ми відносимо й злочини проти земельних ресурсів, слід звернутися до важливої тези Е.М. Жевлакова, який говорить не про абстрактні суспільні відносини, а конкретні – екологічні відносини предметом яких є окремі елементи природи [23, с. 23]. Особливий підхід щодо розуміння об'єкта злочину пропонує С.Б. Гавриш. Він розглядає такий об'єкт, як охоронювані кримінальним правом блага та цінності [24, с. 60]. Тобто можна побачити, що вчені не одноставні у розумінні внутрішньої юридичної сутності об'єкта кримінального правопорушення.

Самостійну думку щодо родового об'єкта злочинів проти довкілля має Р.О. Мовчан. Так, він вважає, що родовим об'єктом злочинів проти довкілля потрібно визнавати «правовідносини, які гарантують такий стан навколишнього природного середовища та його окремих компонентів, за якого забезпечується охорона й раціональне використання природних ресурсів, екологічна безпека, запобігання і ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною

[25, с. 279]. Цю позицію можна віднести до так званої «змішаної» теорії об'єкта злочину. Автор визнає об'єкт і як відносини, що регулюються правом, і як цінність, що існує незалежно від волі людини, і як безпечні умови існування людини. Тому тут не можна говорити про визнання об'єктом злочину лише суспільних відносин або ж соціальних цінностей чи сфер життєдіяльності тощо. І це, насамперед, пов'язано із особливостями навколишнього природного середовища та його елементів якими воно наповнюється, а це земельні, водні ресурси, повітря, флора й фауна, особливо охоронювані об'єкти та інше.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищезначене, зазначимо таке. По-перше, натепер не існує одноставного розуміння юридичної сутності об'єкта злочину. І як вбачається, в найближчий час наука кримінального права не зможе однозначно розв'язати цю проблему.

По-друге, найбільш привабливою є універсальна чи так звана змішана концепція розуміння об'єкта злочину. Згідно з нею в кожному конкретному злочині об'єкт треба розглядати, виходячи з особли-

востей усіх інших елементів складу злочину, в тому числі й предмета злочину. Саме такий підхід пропонується застосовувати під час з'ясування об'єкта злочинів проти земельних ресурсів України.

По-третє, не можливо до злочинів, пов'язаних із посяганням як на земельні ресурси, так і на інші складники навколишнього природного середовища, а також довкілля в цілому, застосувати якусь одну концепцію розуміння об'єкта злочину. Це пов'язано з тим, що довкілля складається з природних елементів, що мають природне походження, тобто створювалося без участі людини й існує також незалежно від її волі. Але людина має таку супер негативну властивість – завдавати непоправної шкоди ареолу свого існування, що призведе до неминучої її загибелі. Саме тому існує нагальна потреба в значному посиленні юридичної відповідальності за суспільно небезпечні посягання як на довкілля в цілому, так і на його окремі елементи – земельні ресурси тощо. Водночас не має значення, як ми будемо називати те, що страждає від посягання чи чому заподіюється шкода.

Список літератури:

1. Ємельянов В.П., Коростилєнко А.В. Дискусійні питання щодо загального поняття об'єкта злочинів. *Часопис Київського університету права*. № 1. 2016. С. 255–259.
2. Андрушко П.П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. № 12 (135). С. 3–10.
3. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве : монография. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1988. 198 с.
4. Беккария Чезаре. О преступлениях и наказаниях / перевод с итал. Москва : СТЕЛС, 1995. 304 с.
5. Курс советского уголовного права : в 6-ти т. Т. 1 / под ред. А.А. Пионтковского и др. Москва : Наука, 1970. 312 с.
6. Спасович В.Д. Учебник уголовного права. Санкт-Петербург : Тип. Иосафата Огризко, 1863. Т. 1. Вып. 1. 428 с.
7. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления : методологические аспекты. Москва : Норма, 2001. 208 с.
8. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. Москва : Изд. А.А. Карцева, 1912. 653 с.
9. Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР : Часть Общая. Москва : ГИЗ, 1925. 478 с.
10. Фролов И.Г. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность. Свердловск, 1971. 435 с.
11. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва : Академия МВД СССР, 1980. 248 с.
12. Тер-Акопов А.А. Защита личности – принцип уголовного закона. *Современные тенденции развития уголовной политики и уголовное законодательство*. Москва, 1994. 237 с.
13. Наумов А.В. Российское уголовное право: Общая часть : курс лекций. Москва : Изд-во БЕК, 1996. 560 с.
14. Наумов А.В. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2007. Т. 1. Общая часть. 736 с.
15. Курс уголовного права: Общая часть : учебник для вузов / Г.Н. Борзенков, В.С. Комиссаров, Н.Е. Крылова и др. ; под ред. Н.Ф. Кузнецова, И.М. Тяжкова. Москва : Зерцало, 1999. Т. 1. Учение о преступлении. 592 с.

16. Фесенко Є.В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). Київ : Істина, 2001. 192 с.
17. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 81–87.
18. Семикін М.В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 184 с.
19. Кривуля О.М., Куц В.М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? *Вісн. ун-ту внутр. справ*. 1997. Вип. 2. С. 70–75.
20. Зателепин О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве. *Уголовное право*. 2003. № 1. С. 29–31.
21. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
22. Ємельянов В.П., Коростиленко А.В. Дискусійні питання щодо загального поняття об'єкта злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 255–259.
23. Жевлаков Э.Н. Понятие экологических преступлений. Объект и система. Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. Москва : ВЮЗИ, 1990. С. 5–24.
24. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування розвитку кримінального законодавства. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. 633 с.
25. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.

Shulha A.M. A SPECIAL VIEW ON THE SOCIAL AND LEGAL NATURE OF THE OBJECT OF CRIMINAL OFFENSE REGARDING THE LAND RESOURCES OF UKRAINE

The article is devoted to topical issues of determining the object of a criminal offense. Theoretical problems of understanding the essence of this element of the criminal offense affect the practice of applying the rule of criminal responsibility. Today is characterized by rapid changes in the socio-political and legal envelope of society. Criminal law, as part of the national legal system, must also respond to such changes. This also applies to such an element of the offense as an object.

It plays one of the leading roles in the process of establishing criminal liability, acting as a defining element of the criminal offense as the only legal basis for such liability. At the same time, when considering issues related to the functioning of this element of the offense, it is necessary to consider through the prism of the object of criminal protection. The diversity and ambiguity of views on the socio-legal nature of the object causes problems when qualifying a criminal offense.

Land resources are an integral part of the whole natural complex – the environment. According to Article 14 of the Constitution of Ukraine, land is considered the main national wealth, which is under special protection of the state. The basic law, given the crucial importance of land in all spheres of human life, distinguishes land among other objects of the environment. Given this, the land, as the main national wealth, needs to preserve its quality and quantity, proper protection, in particular, by legal means. The protection of this natural object through criminal law is aimed at protecting land resources from negative socially dangerous anthropogenic and man-made impacts, preserving soil fertility, increasing their productivity, using land resources in accordance with their intended purpose, preventing pollution and damage to land harmful to life and elements of human health or the environment.

Accordingly, the correct definition of the object of a criminal offense depends on the direction of criminal law protection of land resources, either as an object of the environment, or as an object of land ownership, or as an object of agricultural and forestry activities.

Key words: *object of criminal offense, criminal liability, composition of the offense, land resources, criminal offenses against land resources of Ukraine.*